

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Факультет психології, політології та соціології

Кафедра психології

**Кваліфікаційна робота -
магістерський дослідницький проект**

053 «Психологія»

на тему:

**Психологічні особливості розвитку та формування
національної ідентичності українців**

Виконала: здобувач 5 курсу
денного відділення магістратури
галузь знань: 05 «Соціальні та
поведінкові науки» спеціальність
053 «Психологія»

Гегельська К.В.

Керівник: доцент кафедри психології,
канд. психол. н., доц. Лісовенко А.Ф.

Рецензент: доцент кафедри
психології, канд. психол. н.,
доц. Джежик О.В.

Одеса – 2024

АНОТАЦІЯ

Гегельська К.В. Психологічні особливості розвитку та формування національної ідентичності українців. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Магістерський дослідницький проєкт на здобуття освітнього ступеню «Магістр» за спеціальністю 053 «Психологія», Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2024 рік.

Магістерська наукова робота присвячена вивченню психологічних особливостей національної ідентичності українців.

У результаті дослідження національної ідентичності українців теоретично з'ясовано, що національна ідентичність - це складний процес, який включає в себе прийняття своєї приналежності до певної нації, її прав, обов'язків, традицій тощо.

Емпірично встановлено, що для більшості опитаних респондентів їхня національна приналежність є актуальною та значущою. Більшість респондентів мають визначену (позитивну) національну ідентичність. Дослідження показало, що українці позитивно характеризують представників української нації, але і виділяють негативні риси. Більша частина респондентів мають найвищі показники за нормальною національною ідентичністю, при цьому виявлена тенденція до трансформації національної ідентичності. Математико-статистичний аналіз дозволив встановити кореляційні взаємозв'язки між різними видами національної ідентичності та деякими особистісними рисами, але широкої залежності між базовими рисами особистості та національною ідентичністю українців в досліджуваній вибірці не виявлено.

Основні положення можуть бути використані при організації та проведенні різноманітних заходів в різних сферах з метою розвитку національної ідентичності.

Ключові слова: ідентичність, національна ідентичність, самототожність, соціальна роль, особистість, нація.

Hehelska Karyna

Psychological features of the development and formation of the national identity of Ukrainians. - Qualifying scientific work in the form of a manuscript. Master's research project for obtaining the educational degree «Master» in speciality 053 «Psychology»

National University «Odesa Law Academy», Odesa, 2024.

The master's research project is devoted to the study of the psychological characteristics of the national identity of Ukrainians.

The tasks considered in the research project confirm that national identity is a complex process that includes the acceptance of one's belonging to a particular nation, its rights, responsibilities, traditions, etc. The study of national identity requires the researcher to possess theoretical knowledge and practical skills that will help to competently apply all the necessary tools in the course of the research.

It has been empirically established that for the majority of respondents, their nationality is relevant and significant. Most respondents have a defined (positive) national identity. The research has shown that Ukrainians have a positive view of the representatives of the Ukrainian nation, but also highlight negative traits. The majority of respondents have the highest scores on normal national identity, with a tendency to transform national identity. The mathematical and statistical analysis allowed us to establish correlations between different types of national identity and some personality traits, but no broad dependence between basic personality traits and the national identity of Ukrainians in the study sample was found.

The main provisions can be used in the organisation and conduct of various activities in various fields with the aim of developing national identity.

Keywords: identity, national identity, self-identity, social role, personality, nation.

The main provisions can be used in the organisation and conduct of various activities in various fields with the aim of developing national identity.

Keywords: identity, national identity, self-identity, social role, personality, nation.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ I. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ.....	13
1.1. Організація, етапи, вибірка і процедура емпіричного дослідження.....	13
1.2. Обґрунтування методів та методик емпіричного дослідження національної ідентичності українців.....	18
Висновок до першого розділу.....	23
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИКО-АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ.....	24
2.1. Аналіз результатів дослідження психологічних особливостей національної ідентичності українців.....	24
2.2. Практичні рекомендації щодо розвитку національної ідентичності.....	34
Висновок до другого розділу.....	39
ВИСНОВКИ.....	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	44
ДОДАТКИ.....	49

ВСТУП

Актуальність. Важливість дослідження та вивчення феномену національної ідентичності українців зумовлено різноманітними чинниками та умовами. Серед них можна виділити такі: процеси міграції, соціально-політичні зміни, міжетнічна напруга в Україні та, звичайно, одним із найважливіших та найвагоміших чинників є російсько-українська війна.

Проблема національної ідентичності є досить важливою та актуальною як у зарубіжній так і в українській психології. Зокрема, у працях А. Бандури, М. Куна, Дж. Міда, Е. Еріксона, З. Фрейда, Г. Теджфела, Т. М. Яблонської, А.В. Сергєєвої та інших, висвітлено різноманітні наукові підходи та аспекти вивчення та дослідження ідентичності. Дуже часто ідентифікація розглядається як один із найважливіших механізмів соціалізації, що проявляється як прийняття людиною певної соціальної ролі, та у формуванні соціальних стереотипів та установок [24, 32, 38].

Важливою проблемою ідентичності, є власне проблема національної ідентичності. Серед вчених, які вивчали феномен національної ідентичності можна виділити наступних: А. Каппелер, Ентоні Сміт, Е. Геллнер, Дж. Тернер, П. Бергер, Е. Гідденс. Серед українських дослідників, що вивчають проблематику національної самоідентичності варто відзначити таких, як Ю. Бех, В. Горбатенко, І. М. Грабовська, І. В. Данилюк, Т. Г. Стефаненко та інші [5, 7, 10, 33, 38].

Стрімкі зміни настрою та самосприйняття населення, спричинені повномасштабним вторгненням Росії в Україну, на думку автора, є вагомою причиною для дослідження національної ідентичності українців та вивчення психологічних особливостей цього феномену.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення ідентичності особистості на науковому рівні розпочалося з кінця XIX століття. В. Джеймс, який був професором в Гарварді у 1890 році опублікував свою книгу під назвою «Принципи психології» («The Principles of Psychology»). Він розробив концепцію усвідомлення особистістю свого ототожнення, своїх кордонів та місця в світі. На

думку Джеймса, людина сприймає себе у двох площинах: В особистісному (I) тут формується особистісне самоусвідомлення; та інші площини (Me) - це формування різних соціальних Я індивіда. Ці дві площини є сторонами одного цілого, що Джеймс назвав «self» [36].

У 1950 році Е. Еріксон ввів поняття ідентичності. Вчений є представником психосоціальної теорії розвитку людини. Під поняттям ідентичності він розумів процес організації людини в індивідуальне «Я». Е. Еріксон у своїй концепції розглядав ідентичність з точки зору декількох значень: «его-ідентичність», «соціальна ідентичність» та «особистісна ідентичність». На його думку, «его-ідентичність» - це почуття відповідності самому собі, цілісності, неприховності власного існування в просторі та часі, можливість контролювати себе, але разом з цим і розуміння впливу оточуючих на власне життя. Зокрема, «его-ідентичність» - це сукупність найзагальніших особистих уявлень про себе у людини. Особистісна ідентичність на думку Е. Еріксона включає в себе цінності, цілі, здібності, переконання потреби та інші індивідуальні особливості людини. Особистісна ідентичність - більш усвідомлювана та соціальна. Соціальна ідентичність - це порівняння себе людиною з іншими членами соціальної групи, а також, примірювання на себе соціальних ролей, прихильність до соціальних цінностей та цілей [44].

Еріксон також застосував поняття ідентичність для вивчення та дослідження культурно-історичних змін у суспільстві. На його думку, одним із найважливіших аспектів становлення та формування ідентичності особистості виступає її соціальне оточення, а також соціальна обумовленість в усвідомленні самого себе.

У своїй концепції Е. Еріксон виділив три форми ідентичності особистості:

- приписна - це ті фактори, які людина не обирає сама для себе та не може на них вплинути (приналежність до певної раси, національності, вікової групи та статі)
- набута - те, що людина може досягнути, докладаючи власних зусиль та самостійно досягає (професія, самореалізація)

- запозичена ідентичність означає реалізацію людиною певних соціальних ролей та обов'язків, які на неї покладено, а також, які вона засвоює протягом свого життя в тих чи інших обставинах.

Варто зазначити, що ідентичність особистості не зводиться лише до її соціальних ролей та обов'язків, які вона виконує, але й відіграє важливу роль у формуванні ідентичності особистості [44].

Пізніше, Дж. Марсія запропонувала модель статусів ідентичності. Вона розглядала ідентичність як гіпотетичну психологічну структуру, яка виявляється в патернах вирішення людиною проблем. Зокрема, Дж. Марсія виділила чотири статуси ідентичності: дифузна ідентичність (відсутність ідентичності, індивід не здійснював вибору та не вирішував проблем), вирішена (прийнята) ідентичність - людина не здійснює власний пошук ідеалів, цінностей, але має стійку систему цінностей та переконань, які сформувалися під впливом зовнішніх чинників; мораторій - у людини немає стійкої системи переконань та цінностей, проте людина на стадії активного пошуку вирішення проблеми; досягнута ідентичність, для якої характерна досить стійка самостійно сформована система обов'язків, цінностей та переконань.

Варто виділити, також, наукові думки Ч. Кулі та Дж. Міда про ідентичність особистості, що певним чином, вплинуло на сучасне бачення цієї проблеми. Науковці вважали, що особистість визначається соціальними умовами, а її Я-концепція формується під безпосереднім впливом сприйняття та думок про себе і ставленням інших людей. Дж. Мід розглядав ідентичність як механізм соціалізації людини шляхом прийняття соціальних ролей, установок, приналежності до соціальної групи. Ч. Кулі запропонував теорію про «дзеркальне Я», що виникає в процесі взаємодії особистості з різними групами, до яких вона належить. Через взаємодію відбувається набуття соціального досвіду, що в подальшому формує ідентичність та розвиток особистості в цілому [37].

П. І. Гнатенко та В. М. Павленко запропонували філософсько-психологічну позицію щодо поняття «національна ідентичність». Пояснюючи сутність цього поняття вчені звертаються до робіт Е. Еріксона та Е. Сміта, в яких вони

пояснюють існування ідентичності на рівні особистості та на рівні колективу. Вчені погоджуються із поглядами Сміта на багатовимірність феномену національної ідентичності, а також наголошують, що ідентичність стосується будь-кого як представника соціальної групи, нації зокрема. П. І. Гнатенко та В. М. Павленко вважають, що важливим у формуванні національної ідентичності є: національна ідея, почуття, самосвідомість, культура, духовність та економічна незалежність [7].

Серед всього важливим є поняття нації. Г. Гегель започаткував психологічно-історичну теорію нації. Вчений розглядав її, як спільноту людей, що об'єднані спільністю походження волі, духу, душі, самосвідомості та товариськості. Завдання кожної нації - це вихід на «сцену історії» аби поборотися за панування на світовій арені. Для здійснення цього завдання нація повинна створити свою власну національну державу [34, 43].

Після Першої Світової війни територія України опинилася під безпосереднім впливом Радянського Союзу, що мало величезний вплив на структуру повсякденного мислення і в подальшому на формування національної ідентичності та поняття приналежності до певного етносу та нації в умовах проживання в мультикультурному суспільстві та постійного нав'язування поняття «братських народів» українців і росіян чи білорусів тощо [28].

Національні особливості мови, культури, віросповідання, менталітету, спільність економічних зв'язків, території, а також наявність загальних історичних та етнічних традицій породжують свідомість національної спільності - національну свідомість. Національна свідомість, в свою чергу, з моменту свого народження стає важливим фактором у існування та подальшого розвитку нації. Вона є не лише об'єктивною детермінантою реальності людини, а й зв'язком, що ґрунтується на розумінні важливості етнічної спільності, прихильності до своєї культури, мови, територій, формування ставлення до людей інших націй та почуття національної гордості.

Україна постає як утворення соціально-політичної спільноти на основі української культури як державного самовизначення українців. Згідно з

переписом населення України у грудні 2001 року, українцями себе вважають 77,8% громадян України. Згідно з міжнародними науковими критеріями країна вважається моноетнічною, якщо один із етносів населення складає 70% і більше.

Олексі Гора зазначає, що в ході теоретичного дослідження процесу формування національної ідентичності йому вдалося виділити три основні компоненти в структурі ідентичності: когнітивний, конативний (поведінковий) та афективний (емоційно-оцінюючий) [4].

На думку дослідника, когнітивний компонент національної ідентичності визначається наступними аспектами:

- цілісність знань нації про її культуру та історію;
- усвідомлення основи нації, що її об'єднує;
- визначеність самоназви, актуальність та значущість для особистості її національної ідентичності/приналежності до певної нації.

Конативний (поведінковий) компонент визначається наступними факторами:

- проявом особистості як члена певної етнічної групи: використання рідної мови, включеність у національну культуру, участь у соціальному житті національної спільноти;
- проявом особистості як громадянина країни (наприклад, України), використання державної мови у житті та спілкуванні, участь у суспільному житті держави, в усіх її аспектах.

Афективний компонент національної ідентичності характеризується наступними рисами/проявами:

- національна самоповага, солідарність зі своєю нацією;
- позитивне ставлення до інших націй та етнічних груп, відчуття групової спільності.

Структура ідентичності і досі залишається відкритим питанням. Зміст ідентичності описаний докладно різними дослідниками та науковцями, але власне структура ідентичності залишається дещо поза увагою та розглядається досить спірно та непослідовно.

Методологічні та теоретичні основи дослідження. Для вирішення поставлених завдань та досягнення мети кваліфікаційної роботи було використано наступні методи дослідження: теоретичні (синтез, аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація наукової літератури); емпіричні (психодіагностичне тестування, бесіда, графічна та таблична інтерпретація результатів); кількісної обробки даних (статистична обробка даних за допомогою програми Excel). Метод психодіагностичного тестування включав у себе наступні методики: 16-факторний особистісний опитувальник Кеттелла, методика «Типовий українець», методика «Хто Я?» М. Кун та Т. Макпартленд (в адаптації О. М. Татарка та Н. М. Лебедевої), модифікована методика «Типи етнічної ідентичності» (Г. У. Солдатової та С. В. Рижової, модифікація Д. Піонтковська), модифікована методика оцінки позитивності та невизначеності етнічної ідентичності (О.М. Татарка та Н. М. Лебедевої, модифікація Д. Піонтковська).

Мета дослідження теоретико-емпірично дослідити психологічні особливості формування національної ідентичності українців задля розробки програми формування та розвитку національної ідентичності українців.

Завдання:

1. Провести теоретико-методологічний аналіз попередніх досліджень та основних наукових підходів щодо розуміння національної ідентичності;
2. Розробити програму емпіричного дослідження національної ідентичності українця, обґрунтувати комплекс методів і психодіагностичних методик, відповідних меті та завданням дослідження;
3. Дослідити емпірично психологічні особливості національної ідентичності різних верств населення України;
4. Розробити програму формування національної ідентичності.

Об'єкт - національна ідентичність українця

Предмет дослідження: психологічні особливості формування та розвитку національної ідентичності українців.

Практичне значення дослідження. Дослідження психологічних особливостей розвитку та формування національної ідентичності українців має

важливе практичне значення. Нині українці знаходяться на етапі переосмислення себе як нації та розуміння цінності власної національної приналежності. Наше дослідження може допомогти у розробці та впровадженні різноманітних заходів з метою просвіти, розвитку, формування та виховання національної ідентичності різних соціальних груп та вікових категорій українців.

Публікації автора за темою дослідження. Тези доповідь: «Психологічні особливості національної ідентичності українців»: The 5th International scientific and practical conference «Current challenges of science and education» (January 15-17, 2024) MDPC Publishing, Berlin, Germany. 2024. 612 p С.357-361

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, що об'єднують чотири підрозділи, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг основного тексту роботи викладено на 39 сторінках.

РОЗДІЛ І. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ

1.1. Організація, етапи, вибірка і процедура емпіричного дослідження

Для вивчення та дослідження психологічних особливостей формування та розвитку національної ідентичності серед різновиду психологічних досліджень найбільш доцільним, на думку автора, є емпірично описове дослідження, яке дозволяє описати сукупність отриманих результатів в межах відповідних умов маючи за мету пояснити чому формування та розвиток національної ідентичності відбувається саме так, а не інакше.

Процес організації та побудови емпіричного дослідження психологічних особливостей формування та розвитку національної ідентичності українців передбачав: по-перше, побудову стратегії дослідницької поведінки; по-друге, технологічне володіння психодіагностичним інструментарієм; по-третє, написання наукового теоретично-діагностичного висновку отриманих емпіричних даних в результаті проведення психодіагностичного дослідження та аналізу наукової літератури за темою роботи.

Організація та проведення емпіричного дослідження психологічних особливостей формування та розвитку національної ідентичності українців потребувала дотримання основних принципів психологічної науки, а саме: структурності; розвитку; наукової обґрунтованості; особистісного підходу; ненанесення шкоди респондентам; об'єктивності висновків; ефективності практичних рекомендацій.

Варто зауважити, що основним завданням цієї частини роботи було розробити напрямки емпіричного дослідження психологічних особливостей формування та розвитку національної ідентичності українців, його організація, обґрунтування репрезентативності вибірки, визначення комплексу методів та

методик, що є релевантними для досягнення визначеної мети в роботі та досягнення поставлених автором задач.

Психологічне дослідження включає в себе ряд необхідних етапів. На кожному з цих етапів дослідник вирішує певну задачу. Серед усього, науковці виділяють наступні важливі етапи досліджень: визначення теми, мети, проблеми і завдань дослідження; вивчення та аналіз теоретичного матеріалу за темою дослідження, зокрема як сучасні джерела інформації та останні дослідження так і в історії науки; організація та проведення дослідно-експериментального дослідження; аналіз та оформлення (опис) отриманих даних, з подальшим остаточно визначенням теми, мети проблеми і завдань дослідження; розробка науково-методичних рекомендацій, застосування результатів дослідження, зокрема, в психологічній практиці [22].

В цілому, емпіричне дослідження психологічних особливостей формування та розвитку національної ідентичності українців проходило у три етапи:

- 1) підготовчий етап (розробка, власне, програми емпіричного дослідження, обґрунтування вибірки, вибір та розробка психодіагностичного інструментарію, підготовка стимульного матеріалу);
- 2) психодіагностичний етап (збір всіх емпіричних даних);
- 3) аналітичний етап (математико-статистична обробка та інтерпретація отриманих даних на другому етапі дослідження).

Таким чином, перший (підготовчий) етап емпіричного дослідження полягав у теоретичному узагальненні проблеми формування та розвитку національної ідентичності, з точки зору психологічної науки, а також у підборі психодіагностичного інструментарію, що дозволить провести діагностику психологічних особливостей розвитку та формування національної ідентичності українців, та, звичайно, визначенні репрезентативної вибірки.

Розглянемо детальніше перший етап підготовчого дослідження. Було здійснено пошук літературних та електронних джерел та проведено теоретичний аналіз проблеми психологічних особливостей формування та розвитку ідентичності особистості, національної ідентичності українців, зокрема, на базі

психологічної літератури. Основною базою для подальшого емпіричного дослідження стали результати теоретичного аналізу зарубіжних та українських джерел, що направлені на дослідження психологічних особливостей формування та розвитку національної ідентичності особистості, головна увага приділялася національній ідентичності українців. Зокрема, викладений у вступі магістерської роботи матеріал теоретичного аналізу визначив напрями емпіричної частини роботи та систему дослідницьких процедур, які спрямовані на психодіагностику психологічних особливостей розвитку та формування національної ідентичності українців.

На другому етапі підготовчого дослідження відбувся вибір методів та конкретних психодіагностичних методик проведення емпіричного дослідження психологічних особливостей розвитку та формування національної ідентичності українців. Важливо зауважити, що не варто змішувати терміни «метод» та «методика» та конкретизувати ці поняття. Метод - це прийом або спосіб наукового пізнання, коли методика - це конкретний інструмент або прийом доречного проведення діагностичної роботи. Тому, на другому етапі емпіричного дослідження було підібрано комплекс психодіагностичного інструментарію, що відповідають поставленій меті, та предмету та визначеним завданням роботи. У цей комплекс увійшли методики, що допомагають дослідити психологічні особливості національної ідентичності українців. Варто зауважити, що на цьому етапі, також відбувалася підготовка необхідних для емпіричного дослідження матеріалів, анкет, тощо. Добір психодіагностичних методик здійснювався на основі вимог, які висуваються до психодіагностичного інструментарію: концептуальна обумовленість методу; відповідність методики меті дослідження, завданням та предмету роботи; достатня репрезентативність, надійність, валідність та об'єктивність опитувальників; однозначність та чіткість інструкцій щодо проведення дослідження; можливість порівняти отримані результати з результатами інших дослідників, а також враховувати, як саме розуміється автором конкретної методики психічне явище, що вивчається, яку воно має структуру тощо.

На третьому етапі підготовчого дослідження була сформована вибірка з 50 респондентів. Вік респондентів від 18 до 63 років. Кожен респондент пройшов тестування та заповнив анкети методик, які були обрані для психодіагностичного дослідження національної ідентичності українців. Вважаємо, що така вибірка дає достатню кількість даних для досягнення поставленої мети.

Табл.1.1

Характеристика вибірки

Регіон проживання	Кількість	Вік, років	Кількість
Північний	7	18-19	18
Південний	13	20-22	13
Центральний	10	23-27	9
Східний	12	40-45	6
Західний	8	60-63	4

Варто зазначити, що репрезентативність вибірки, крім загальної кількості задіяних осіб, забезпечувалася: по-перше, тим, що в емпіричному дослідженні взяли участь респонденти різного віку; по-друге, і що на нашу думку досить важливо, респонденти мають різне географічне розташування (з різних регіонів України); по-третє, респонденти проживають як в сільській так і в міській місцевості; по-четверте, серед осіб, які взяли участь у дослідженні є представники як жіночої так і чоловічої статі; по-п'яте, серед респондентів є представники різної сфери діяльності.

На етапі психодіагностичної частини дослідження психологічних особливостей розвитку та формування національної ідентичності українців було проведено тестування респондентів за обраними діагностичними методиками. Тестування проводилося в мережі Інтернет. З усього різноманіття варіантів проведення мережових опитувань (web-опитування (онлайн та офлайн опитування) або допомогою електронної пошти) було обрано варіант web-опитування. Метод web-опитування або онлайн-опитування в останні роки набув

широкої популярності, а в умовах широкомасштабної війни допоміг спростити процедуру психодіагностичного етапу дослідження та є більш зручним для респондентів. Для участі у такому опитуванні респондент переходить на сайт (обраний організатором дослідження: для проведення дослідження було обрано платформу Google Forms, яка є зручною та простою у використанні), на якому містяться опитувальники та анкети і відповідає на запитання. Питання в анкетах були як відкритого типу, на які респонденти відповідали на свій власний розсуд, відштовхуючись від інструкції методики, так і закритого типу, де респонденти обирали одну відповідь із декількох запропонованих варіантів. Інформування респондентів про опитування відбувалося за допомогою оголошення у чатах або в особистих повідомленнях. Даний метод збору даних є привабливим, оскільки вимагає лише наявності гаджета під рукою, але разом з тим вимагає стабільного Інтернет-з'єднання для збереження заповнених відповідей та надсилання заповнених анкет.

Останній, третій етап дослідження психологічних особливостей національної ідентичності українців, був присвячений аналізу та інтерпретації отриманих результатів. На цьому етапі була здійснена математична обробка отриманих емпіричних даних. Вона вимагала застосування якісного та кількісного аналізу отриманих даних. Для обробки даних використовувалися засоби програми Microsoft Excel. Цей етап був досить складним, оскільки потребував наукової уяви та дослідницької культури, які дозволили за допомогою застосування методичних прийомів та інших необхідних інструментів перетворити дані емпіричних вимірів на значимі для дослідження результати. Для правильного розв'язання цієї задачі було здійснено порівняння отриманих результатів з результатами інших дослідників отриманих раніше, а також із вже відомими даними та конструктами національної ідентичності.

На цьому етапі дослідження, також, важливу роль в аналізі та інтерпретації отриманих результатів відіграли певні правила, яких ми намагалися постійно дотримуватися, такі як:

1) врахування та узагальнення всіх емпіричних даних, що характеризують стан досліджуваного під час проведення психодіагностичного дослідження;

2) оцінка рівня вмотивованості респондента в дослідженні, наявність зацікавленості або, навпаки, відсутності зацікавленості;

3) аналіз всієї сукупності даних, отриманих по кожній з окремих методик (розуміння інструкції, відношення до завдань, спосіб виконання, допущення помилок та можливість їх корегування, прояв емоційно-вольової сфери респондентів тощо);

4) співвідношення отриманих результатів за кожною з використаних методик, що дозволяє виявити характерні риси психологічних особливостей національної ідентичності українців.

Після виконаної роботи, проведеного аналізу наукових джерел інформації, з урахуванням отриманих результатів їх аналізу та інтерпретації щодо психологічних особливостей національної ідентичності українців, було розроблено методичні рекомендації щодо розвитку національної ідентичності серед різних категорій та груп українців.

1.2. Обґрунтування методів та методик емпіричного дослідження національної ідентичності українців

В процесі вивчення психологічних особливостей розвитку та формування національної ідентичності українців було застосовано систему теоретичних та практичних методів наукового дослідження, зокрема: системний метод; метод теоретичного аналізу та узагальнення наукових першоджерел за обраною проблематикою; метод психодіагностичного обстеження; метод експертних оцінок; метод статистичної обробки результатів психодіагностики; графічний та табличний методи; метод узагальнення.

Варто зазначити, що психодіагностичний інструментарій вивчення психологічних особливостей розвитку та формування національної ідентичності українців становили наступні 4 методики:

1) методика «Хто Я?» М. Кун та Т. Макпартленд (в адаптації О. М. Татарка та Н. М. Лебедевої);

2) методика «Типовий українець»;

3) модифікована методика «Типи етнічної ідентичності» (автори Г. У. Солдатова та С. В. Рижова; модифікація Д. Піонтковська) [17];

4) модифікована методика оцінки позитивності та невизначеності етнічної ідентичності (автори О. М. Татарка та Н. М. Лебедева; модифікація Д. Піонтковська) [15];

5) 16-факторний особистісний опитувальник Кеттелла.

Отже, перша методика «Хто Я?» М. Кун та Т. Макпартленд (в адаптації О. М. Татарка та Н. М. Лебедевої) була створена авторами для вивчення індивідуальних установок на себе, але широко використовується дослідниками різних країн для виявлення змістових характеристик ідентичності особистості: передусім, для когнітивних, а також афективних ціннісно-мотиваційних та поведінкових. Суть методики полягає у вільному самоописі, з подальшим контент-аналізом та відноситься до методів нестандартизованих самозвітів і має свої плюси (до прикладу, можливість дослідника аналізувати самоопис та самовідношення, викладене мовою самого суб'єкта) та мінуси (складність самоопису, неоднозначність інтерпретації). Також, варто вказати, на те, що дану методику можна використовувати у роботі з різними віковими категоріями починаючи з підлітків. Незважаючи на певні недоліки методики вона є досить затребуваною та популярною серед методів дослідження різних аспектів та видів ідентичності особистості. У нашому дослідженні методика «Хто Я?» використовувалася з метою вивчення, яка кількість респондентів у власному самоописі зазначить власну національну приналежність та чи зазначить її в цілому.

Методика «Типовий українець» також належить до нестандартизованих психодіагностичних інструментів. Її суть полягає в суб'єктивному описі характерних рис, що притаманні представникам української нації. Відповіді можуть бути розгорнутими або складатися з одного слова. Методика вимагає подальшого контент-аналізу відповідей респондентів. Вона дозволяє виявити оціночно-ціннісну складову національної ідентичності.

Модифікована методика «Типи етнічної ідентичності» (автори Г. У. Солдатова та С. В. Рижова; модиф. Д. Піонтковська) спрямована на діагностику етнічної самосвідомості та її трансформацію, одним із показників якої є етнічна нетерпимість (інтолерантність). Методика дозволяє виявити особливості афективного компоненту національної ідентичності українців, зокрема, негативне чи позитивне сприйняття власної української нації. Використання цієї методики у нашому дослідженні допомогли виявити ставлення респондентів до інших націй та етнічних груп. У модифікованій методиці всі питання пов'язані з українською нацією.

Методика складається з 30 тверджень, кожне з яких є певною самохарактеристикою респондентів: «Я така людина...». Аби уникнути упередженості через використання кількісних оцінок у методиці застосовувалися якісні оцінки. При аналізі отриманих результатів якісні оцінки в свою чергу переводилися в кількісні:

- «згоден» - 4 бали;
- «швидше згодний, ніж не згодний» - 3 бали;
- «у чомусь згодний, у чомусь – ні» - 2 бали;
- «швидше не згодний, ніж згодний» - 1 бал;
- «не згоден» - 0 балів.

Інтерпретація: 0 балів - тенденція відсутня; 1-4 балів - низький показник; 5-8 балів - знижений показник; 9-12 балів - середній показник; 13-16 балів - підвищений показник; 17-20 балів - високий показник.

За ключем (Додаток 1) виділялися типи національної ідентичності респондентів, що в свою чергу позначали модель їх відношення до інших націй та

до своєї власної. Тому, шкала позитивна національна ідентичність, яка визначається як норма, характеризується позитивним ставленням до своєї нації та до інших. Позитивна національна ідентичність характерна багатьом представникам суспільства, в якій співіснує декілька різних націй або етносів. Саме позитивна національна ідентичність забезпечує у суспільстві мирне проживання та взаємодію представників різних етносів та націй, забезпечує самостійність нації, вступає стабілізатором міжнародної взаємодії. Решта інших трансформованих типів національної ідентичності гіперідентичності (націоєгоїзм, націофанатизм, націоізоляціонізм) або гіпоідентичності (національна індіферентність та націонігілізм) є певним відхиленням від норми.

Націоєгоїзм характеризується прийняттям власної нації та визнанням її права розв'язувати свої проблеми за рахунок інших націй, що також, може об'єднувати в собі роздратування та напруження у взаємостосунках чи взаємодії з представниками інших націй. Націофанатизм позначається у визнанні прав націй вищими над правами людей, готовність до дій задля інтересів своєї нації, шляхом нехтування правами окремих людей або радикальних кроків (наприклад, геноцид), які в свою чергу, можуть тлумачитися по-різному, а саме: обмеження або заборона представникам «чужих» націй у праві на користування ресурсами своєї нації її привілеями та правами її представників і т.д. Націоізоляціонізм проявляється у впевненості людини, що її нація переважає над іншими, а також, у тому, що існує необхідність у дотриманні в «чистоті» її культури, ксенофобії, негативному ставленні до дружби або укладанні шлюбів із представниками інших націй.

Проявами національної індіферентності є: неактуальність власної національної приналежності для особистості чи невизначеність своєї національної ідентичності або приналежності. Націонігілізм відбивається у запереченні людиною власної національності, що може підштовхувати особистість до пошуку стійких соціальних не національних груп [17].

Модифікована методика оцінки позитивності та невизначеності етнічної ідентичності (автори О. М. Татарка та Н. М. Лебедева; модиф. Д. Піонтковська) в

нашій роботі допомогла дослідженню валідності та визначеності афективного компоненту національної ідентичності. Аби уникнути упередженості через кількісне оцінювання тверджень методики, було використано якісне оцінювання під час психодіагностування.

Методика складається із восьми тверджень, що входять до двох шкал: валентності (позитивності) та невизначеності національної ідентичності. Респондентам було необхідно обрати один варіант відповіді із п'яти запропонованих. При обробці отриманих відповідей якісні результати переводилися в кількісні, де:

- 1 бал - «абсолютно не згодний»;
- 2 бали - «частково не згодний»;
- 3 бали - «не знаю»;
- 4 бали - «частково згоден»;
- 5 балів «абсолютно згідний».

Інтерпретація результатів: 4-8 балів - низький рівень; 9-11 балів - середній рівень; 12-20 балів - високий рівень.

Проте, варто зазначити, що при переведенні якісних результатів у кількісні відповіді на деякі із тверджень потребували перекодування [15] (Додаток 2)

16-факторний особистісний опитувальник Кеттелла налічує 187 запитань з трьома варіантами відповідей серед яких респондентам було необхідно обрати одну. Питання розділені на 16 шкал (факторів), а саме: А (товариськість - замкнутість), В (високий інтелект - низький інтелект), С (емоційна стійкість - емоційна нестійкість), Е (домінантність - підпорядкованість), F (експресивність - стриманість), G (висока нормативність поведінки - низька нормативність поведінки), Н (сміливість - боязкість), І (чутливість - жорсткість), L (підозріливість - довірливість), М (мрійливість - практичність), N (дипломатичність - прямолінійність), О (тривожність - спокій), Q1 (радикалізм - консерватизм), Q2 (нонконформізм - конформізм), Q3 (високий самоконтроль - низький самоконтроль), Q4 (напруженість - розслабленість). В нашій роботі

опитувальник використовувався з метою дослідження залежності визначеності національної ідентичності із певними властивостями та рисами особистості.

Висновок до першого розділу

Отже, підбиваючи підсумки до першого розділу, варто зауважити, що проблема національної ідентичності українців як і дослідження будь-якого явища у психологічній науці вимагає детального вивчення та використання різного інструментарію, а також потребує володіння необхідними теоретичними знаннями та практичними навичками. Для проведення емпіричного дослідження ми вивчили та проаналізували теоретичні джерела стосовно проблематики ідентичності та національної ідентичності зокрема, підібрали психодіагностичний інструментарій: обрали валідні методики та опитувальники та сформулювали вибірку, що на нашу думку дала змогу дослідити та вивчити психологічні особливості національної ідентичності.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИКО-АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ

2.1. Аналіз результатів дослідження психологічних особливостей національної ідентичності українців

Дослідження психологічних особливостей розвитку та формування національної ідентичності українців розпочалося з використання методики «Хто я?». Пропонує розглянути детально мету використання даної методики у нашому дослідженні та аналіз отриманих результатів.

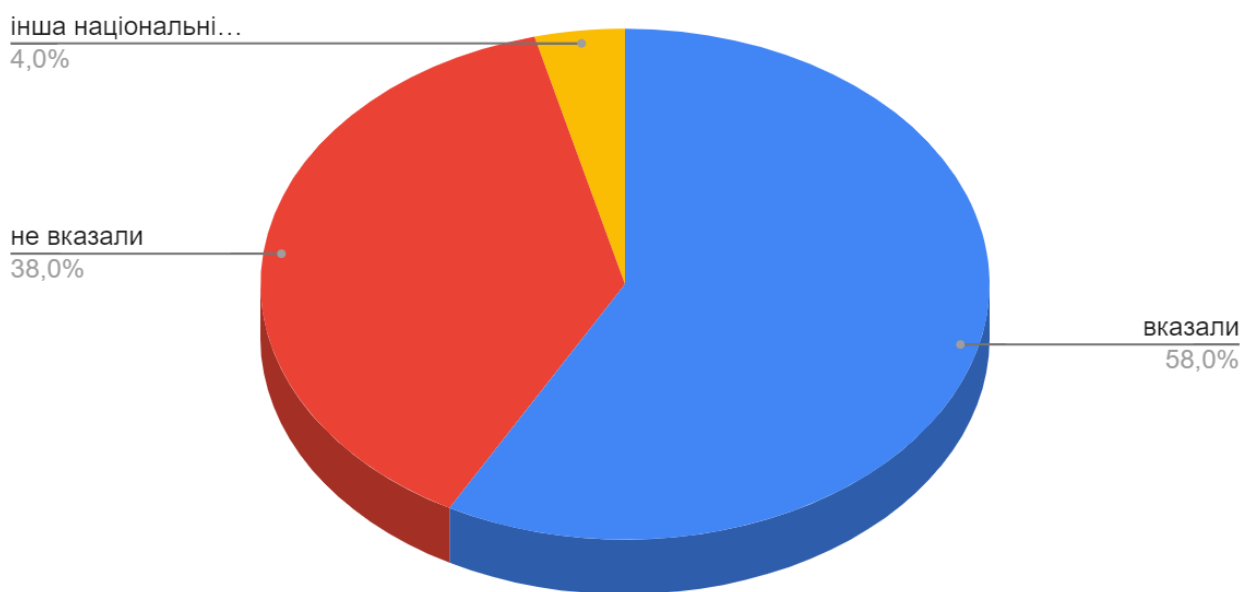
Методика «Хто я?» авторами якої є М. Кун та Т. Макпартленд в адаптації О. М. Татарка та Н. М. Лебедевої призначена для дослідження самосприйняття себе респондентами, та для розуміння певної «Я-концепції». За допомогою цієї методики ми можемо дослідити самооцінку особистості, особливості статевої ідентичності, часові аспекти ідентичності, розуміння власних соціальних ролей опитуваним, для аналізу сфер життя людини (сім'я, робота), зрозуміти основні ототожнення образу «Я» людини. Варто зазначити, що відповіді, які дають респонденти в ході роботи з методикою «Хто я?» можна розділити на 6 умовних шкал:

1. «Я-соціальне», що описує характеристики, які пов'язані з соціальним статусом або груповою приналежністю;
2. «Я-комунікативне» характеристики, які описують спрямованість індивіда на спілкування та взаємодію з іншими;
3. «Я-рефлексивне» характеристики, що описують особистісні якості, позитивні та негативні самооцінки;
4. «Я-фізичне» опис респондентом своїх психофізичних даних;
5. «Я-діяльнісне» характеристики, що пов'язані з описом своїх конкретних занять та сфери діяльності;

6. «Я-матеріальне» опис усвідомлення своїх матеріальних можливостей та ототожнення себе як власника матеріальних речей. Зокрема, в цьому дослідженні дана методика була використана з метою діагностики шкали «Я-соціального», а саме, ролі національної ідентичності в самосприйнятті себе.

Застосування методики «Хто Я?» дозволило автору дослідити когнітивний компонент національної ідентичності респондентів. Зокрема, методика «Хто Я?» дозволила дослідити, який відсоток опитаних респондентів відповідаючи на питання «Хто Я?» зараховує себе до української нації. Про це свідчила наявність відповіді з-поміж усіх власної самохарактеристики такої як: «Я - українець» або «Я - громадянин (громадянка) України».

Для наглядної демонстрації отриманих кількісних даних за методикою «Хто

Я?» результати подані на рис. 2.1

Рис. 2.1. Кількісні дані (%) зарахування себе респондентами до української нації.

З рисунку видно, що більшість опитаних респондентів (58%, а саме 29 респондентів) зараховує себе до української нації, у їхніх анкетах серед інших

відповідей міститься така самохарактеристика як: «Я - українець/ українка» або «Я - громадянин/громадянка України». Також варто зауважити, що 19 респондентів, які вказали свою національну приналежність зазначили її серед перших 10 тверджень.

Разом з тим, 38% респондентів (19 опитаних) у відповідях не зазначили власної національної приналежності. У їхніх відповідях переважає рефлексивний компонент («Я-рефлексивне»), а саме опис своїх негативних та позитивних якостей (агресивна, амбіційна, жвава, щира, працелюбна, товариська, дружелюбна, мрійливий, консервативний, серйозний, веселий та інші). Деякі респонденти також надали перевагу опису «Я-діяльнісне», а саме професійне спрямування, опис сфери діяльності, та роду занять (спортсмен, майбутній психолог, політолог, бармен, студентка, футболіст, підприємець). Певна кількість респондентів описала «Я-соціальне», зокрема, вони зазначили характеристики, що описують їхній соціальний статус (брат, сестра, син, дочка, мама, внучка, батько, сусід, працівник, волонтер, дружина, чоловік).

4% опитаних (2 респонденти) поміж відповідей, в анкеті методики вказали іншу національну приналежність, а саме: єврейка та молдаванка.

Отже, більшість респондентів зарахували себе до української нації - це може бути свідченням того, що національна приналежність суб'єктивно є актуальною та важливою для особистості.

Для дослідження психологічних особливостей національної ідентичності українців далі в ході роботи використовувалася методика «Типовий українець». Вона дозволяє виявити оціночно-ціннісну складову національної ідентичності. Респондентам було запропоновано протягом короткого часу (15-20 хвилин) заповнити анкету, в якій було потрібно вказати 20 якостей чи рис, які на думку опитуваного притаманні українцям, тобто є типовими для представників української нації. При обробці отриманих відповідей враховувалися позитивні якості. Якщо респондент називав від 14 до 20 позитивних якостей, анкета оцінювалася в 2 бали, якщо 7-13 позитивних якостей - респондент отримував 1 бал, якщо 0-6 позитивних балів, анкета оцінювалася в 0 балів.

Для унаочнення отриманих даних нижче подано рисунок 2.2.

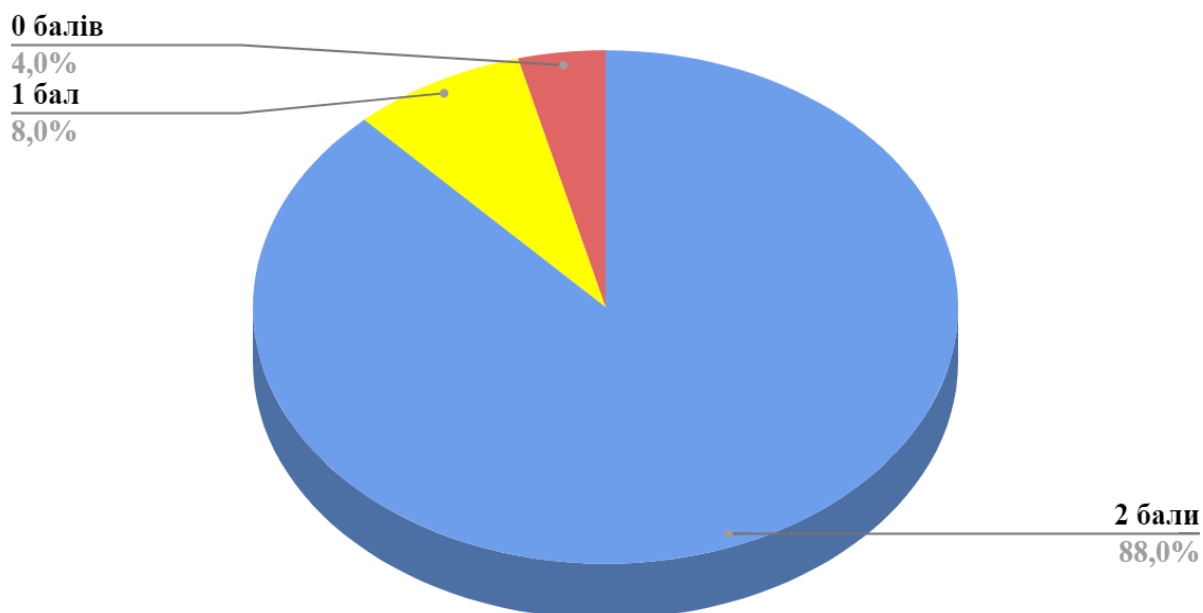

Рис. 2.2. Кількісні дані (%) методики «Типовий українець»

На поданому вище рисунку видно, що більшість респондентів описуючи типового українця оцінюють представника української нації позитивними якостями. 88% (44) респонденти назвали від 14 до 20 позитивних якостей, які на їхню думку притаманні для типового українця, їхні анкети було оцінено в 2 бали. 8% (4) респондентів назвали від 7 до 13 позитивних рис, які на їхню думку можуть охарактеризувати типового представника української нації, а їхні анкети в ході обробки результатів були оцінені в 1 бал. 4% (2) опитаних змогли прописати лише від 0 до 6 позитивних якостей, які на їхню думку описують типового українця, а їхні анкети було оцінено в 0 балів.

Варто зауважити, що 12% респондентів (6 опитаних), які брали участь у дослідженні за методикою «Типовий українець» не змогли вказати усі 20 якостей, що притаманні представникам української нації, як вимагає інструкція методики. Двоє респондентів (4%) не змогли назвати жодної якості, яка може бути характерною для кожного українця. При проведенні бесіди з респондентами, вони вказували, що складно охарактеризувати представників української нації якимись

певними 20 якостями чи рисами, оскільки, на думку респондентів, українці всі дуже різні. Ще 4 респонденти змогли прописати від 7 до 17 якостей, серед яких були як позитивні так і негативні.

Варто сказати, що серед позитивних рис, які найчастіше зустрічаються в заповнених анкетах, респонденти часто називали наступні риси/якості, що на їхню думку притаманні типовому українцю: волелюбність, щирість, гостинність, відкритість, патріотизм, єдність, щедрість, розумність, веселість, креативність, мужність, сміливість, незламність, відвертість, доброта, взаємодопомога, доброзичливість, товариськість, сила духу, мужність, свобода, любов, витривалість, терпіння. Негативно забарвлені якості, які респонденти називали частіше за інші, наступні: впертість, егоїзм, байдужість, агресивність, хитрість.

У нашому дослідженні також було використано модифіковану методику «Типи етнічної ідентичності» (автори Г. У. Солдатова та С. В. Рижова; модиф. Д. Піонтковська). Ця методика допомагає дослідити афективний (емоційно-оціночний) компонент національної ідентичності. Зокрема, можна виявити модальність позитивного та негативного ставлення як до власної так і до інших націй. Варто зауважити, як ми згадували раніше, за інструкцією як пропонувалося респондентам було необхідно обрати один варіант відповіді серед п'яти запропонованих, зазначивши власну згоду із твердженнями, що починалися наступним чином: «Я така людина, яка...». Разом з тим, таке формування визначає їх як представника (суб'єкта) української нації. Типи національної ідентичності, що відзеркалюються у модальність ставлення до своєї та інших націй визначалися за ключем (Додаток).

Для унаочнення отриманих результатів методики «Типи етнічної ідентичності» (автори - Г. У. Солдатова та С. В. Рижова), а саме: позитивної (норми) національної ідентичності та трансформованої національної ідентичності подано рисунок 2.3.

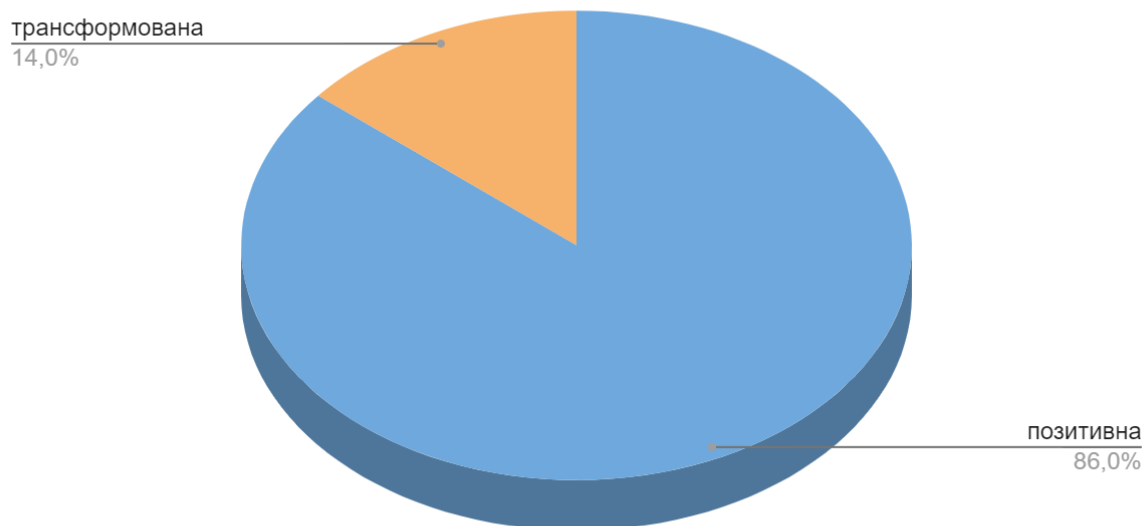

Рис. 2.3. кількісні дані (%) позитивної та трансформованої національної ідентичності

Зокрема, як видно на рисунку 2.3. у 86% (43 респонденти) опитаних позитивна етнічна ідентичність. Саме позитивна етнічна ідентичність означає мирне проживання та спокійну взаємодію представників різних націй. У 14% (7 опитаних) респондентів трансформована етнічна ідентичність, що може означати негативне ставлення до представників інших націй, небажання взаємодіяти та проживати разом з ними.

Також для унаочнення отриманих результатів за методикою «Типи етнічної ідентичності» наведено таблицю 2.1.

Таблиця 2.1.

Кількісні дані (%) прояву тенденції типів етнічної ідентичності за методикою «Типи етнічної ідентичності» (Г. У. Солдатова та С. В. Рижова)

шкала/ бали	Націонігі лізм	Нац. інди- ферен.	Норма	Націо- егоїзм	Націо- ізоляц.	Націо- фанат.
0 балів	10	0	0	6	4	2
1-4 бали	48	2	0	24	18	10

5-8 балів	24	32	0	36	42	54
9-12 балів	14	42	10	30	34	28
13-16 балів	4	18	44	2	2	4
17-20 балів	0	6	46	2	0	0

Як видно з табл. 2.1. тенденція трансформованої національної ідентичності, а саме: гіперідентичність проявляється наступним чином: у 6% (3) респондентів за шкалою націоєгоїзм відсутня дана тенденція, 24% (12) респондентів - низький показник, у 36% (18) респондентів виявлено знижений показник, 30% (15) респондентів мають середній показник, у 2% (1) респондентів виявлено підвищений показник, у 2% (1) респондентів - високий показник. За шкалою націоізоляціонізм у 4% (2) респондентів відсутня тенденція, 18% (9) респондентів мають низький показник, у 42% (21) респондентів виявлено знижений показник, 34% (17) респондентів мають середній показник, у 2% (1) респондентів виявлено підвищений показник, у жодного респондента не виявлено високого показника. За шкалою націофанатизм було отримано наступні результати: 2% (1) - тенденція відсутня, 10% (5) респондентів - низький показник, 56% (28) - знижений показник, 28% (14) респондентів мають середній показник, 4% (2) - підвищений показник, 0% респондентів - високий показник.

При трансформації національної ідентичності в гіпоідентичність ми отримали такі результати: за шкалою націонігілізм у 10% (5) респондентів тенденція відсутня, у 48% (24) респондентів низький показник, у 24% (12) респондентів знижений показник, 14% (7) респондентів мають середній показник, у 4% (2) респондентів підвищений показник, у жодного з опитаних немає високого показника. За шкалою національна індіферентність 2% (1) респондента мають низький показник, 32% (16) респондентів знижений показник, 42% (21) респондентів мають середній показник, у 18% (9) респондентів підвищений

показник, у 6% (3) респонденти мають високий показник, 0% респондентів - відсутня тенденція.

В нормі (за шкалою позитивна етнічна ідентичність) - у 46% (23) респондентів високий показник, 44% (22) респондентів - підвищений показник, у 10% (5) респондентів середній показник, 0% респондентів мають знижений та низький показник, а також відсутня тенденція.

Проте, тенденцію до трансформації національної ідентичності можна пояснити через напруження у міжнаціональних відносинах із представниками інших націй (росіяни, білоруси). Адже через повномасштабне вторгнення під час якого проводилося наше дослідження, респондентам притаманне загострене почуття неприязні, небажання ділитися ресурсами своєї країни чи ділити країну з представниками інших націй, в цілому. А також, бажання захистити себе, свій дім та рідних від вторгнення на свою територію, намагання повернути ритм, темп умови життя такими, якими вони були до повномасштабного вторгнення або до АТО.

Модифікована методика оцінки позитивності та невизначеності етнічної ідентичності (автори О. М. Татарка та Н. М. Лебедєва; модиф. Д. Піонтковська)

Для унаочнення отриманих результатів нижче подано таблицю 2.2.

Таблиця 2.2.

Кількісні дані (%) прояву тенденції оцінки позитивності та невизначеності етнічної ідентичності (автори О. М. Татарка та Н. М. Лебедєва; модиф. Д. Піонтковська)

Шкала/ бали	Позитив. націон. іден.	Невиз. нац. ідентич.
4-8 балів	2	72
9-11 балів	4	24
12-20 балів	94	4
Всього	100%	100%

Як видно в табл. 2.2. при аналізі даних за методикою оцінки позитивності та невизначеності національної ідентичності ми отримали наступні результати: за шкалою позитивна (визначена) національна ідентичність 94% (47) респондентів мають високий рівень, 4% (2) респондентів - середній рівень, 2% (1) респондентів виявлено низький рівень. Це можна окреслити наступним чином, більшість опитаних мають визначену національну ідентичність, вони розуміють до якої нації належать та позитивно її оцінюють. Також, варто зазначити, що респондентам, в яких високий рівень валідності національної ідентичності притаманні: глибока усвідомленість власної національної приналежності, знання про культуру, традиції своєї нації, позитивне ставлення до власної національної ідентичності та представників своєї нації.

За шкалою невизначеної національної ідентичності ми отримали такі результати: у 72% (36) респондентів мають низький рівень, 24% (12) опитаних - середній рівень, 4% (2) респондентів мають високий рівень невизначеності національної ідентичності. Це може характеризуватися як: нерозуміння приналежності до певної нації, відсутність або низький рівень національної ідентичності або бажання належати до іншої нації.

Для більш детального вивчення формування національної ідентичності в ході емпіричного дослідження ми використали 16-факторний опитувальник Кеттелла, з метою дослідження зв'язку особистісних якостей та рис і визначеності національної ідентичності. Для обробки кількісних результатів ми виконали статистичну обробку даних за допомогою програми Excel, використавши функцію кореляції Пірсона.

Для демонстрації отриманих даних подано таблицю 2.3.

Таблиця 2.3.

Значимі коефіцієнти кореляції між показниками типів етнічної ідентичності (Г. У. Солдатова та С. В. Рижова) та 16-факторним особистісним опитувальником Кеттелла

Показник 16-	Показник типів етнічної ідентичності
--------------	--------------------------------------

факторного особистісного опитувальника	НацНіг	Нац. ін диф	Норма	НацЕг	НацІз	НацФ
С		326*		-373**		-309*
F	-342*					
L			-278*			

Як видно з табл. 2.3. трансформовані типи національної ідентичності, а саме національна індіферентність, націофанатизм та націоєгоїзм корелюють із С фактором (емоційна стійкість - емоційна нестійкість). Це може означати, що відхилення від позитивної національної ідентичності в сторону викривлення і подальших трансформації як в гіпоідентичність так і гіперідентичність пов'язане з емоційною стійкістю/нестійкістю індивідів. При низьких оцінках з фактором С особам притаманні коливання настрою, імпульсивні потяги, складнощі у вираженні власних почуттів та емоцій у соціально-прийнятній формі, а отже, відображається як на сприйнятті власної нації так і на взаємодії із представниками інших націй та може переходити у міжнаціональні конфлікти, неприйняття представників інших націй, небажанням працювати та проживати разом з ними або неприйняття власної національної приналежності або її неактуальності.

Націонігілізм має значний від'ємний показник кореляції із фактором F (експресивність - стриманість), що може свідчити про стурбованість про своє майбутнє, а також почуття меншовартості у порівнянні з іншими націями чи сором за представників своєї нації. Це можна пояснити тим, що через повномасштабне вторгнення певна кількість українців була змушена шукати собі притулку в інших регіонах України або за кордоном, що викликає переживання та тривогу через невизначеність власної приналежності, відсутність свого дому, різку зміну звичної обстановки та умов життя в дуже стресових обставинах. Варто додати, що такі результати кореляцій можуть означати серйозне ставлення до змін, обережність у поведінці в новому середовищі чи нових обставинах.

Шкала позитивна національна ідентичність має від'ємну кореляцію із фактором L (підозрілість - довірливість). Це можна описати наступним чином,

чим нижчі показники за фактором L, тим вищі показники за шкалою позитивної національної ідентичності. Це відображається так: при низьких балах за фактором L у людини формуються довірливі, поступливі, терпимі стосунки із оточуючими, вона з легкістю вибудовує взаємостосунки як із представниками власної нації так і з представниками інших націй, особистість надає перевагу способу життя своєї нації проте поважає й інші, має шанобливе ставлення як до своєї культури, традицій та звичаїв так і до чужих. Також, такі показники кореляції можуть свідчити і про надмірну довірливість, прагнення уникати конфронтацій, небажання конфліктувати.

За шкалою націоізоляціонізм та 16 факторами особистісного опитувальника не було виявлено значимого показника кореляції за жодним із факторів опитувальника. Що може свідчити про відсутність взаємозв'язку цього типу національної ідентичності та базовими рисами особистості, її власного самооцінювання.

Зауважимо, що для аналізу кількісних результатів ми виконали статистичну обробку даних за допомогою програми Excel, використовуючи функцію кореляції Пірсона. Ми провели кореляцію отриманих результатів за модифікованою методикою оцінки позитивності та невизначеності етнічної ідентичності (автори О. М. Татарка та Н. М. Лебедева; модиф. Д. Піонтковська) та 16-факторним особистісним опитувальником Кеттелла, але не було виявлено значимого показника кореляції за жодним із факторів опитувальника, що можна трактувати як, відсутність взаємозв'язку між набором базових особистісних рис і якостей та валідною (позитивною) або невизначеною національною ідентичністю.

2.2. Практичні рекомендації щодо розвитку національної ідентичності

Національна ідентичність - не є вродженою рисою, вона, більшою мірою, є саме соціальним конструктом. Національна ідентичність формується під впливом різноманітних факторів, що оточують людину, а саме: культура, традиції, звичаї,

національні символи, історія її країни та нації, кровні зв'язки тощо. Під впливом свого соціального оточення людина приймає свою національну ідентичність в структуру особистості шляхом визнання цінностей, переконань, традицій, очікувань, які на її думку і відповідають власне національній ідентичності.

Проаналізувавши попередні численні психологічні дослідження національної ідентичності ми прийшли до висновку, що становлення національної ідентичності як структурної частини особистісної ідентичності проходить низку фаз у своєму розвитку, підпорядковуючись певним закономірностям. Національна ідентичність починає формуватися ще в дитячому віці під впливом сімейного середовища, друзів, однолітків. Після цього в процес формування включаються дошкільні навчальні заклади, школа, позашкільні навчальні установи (гуртки, секції тощо), коледжі, вищі навчальні заклади. Під впливом вище згаданих соціальних інститутів та груп відбувається наповнення новим змістом «Я-образ» «(Я-концепція)», де до уваги береться національна складова.

Зрозуміло, що закладання фундаменту поняття національної ідентичності починається в сім'ї, а потім продовжує формуватися, розвиватися та видозмінюватися протягом всього життя під впливом різноманітних факторів та чинників. На нашу думку, для розвитку національної ідентичності доречним буде розробити просвітницьку виховну програму, що зможе охопити різні соціальні та вікові категорії та допоможе у вихованні свідомої української нації.

При розробці такої програми, на нашу думку, варто ставити такі завдання:

- виховання свідомого інтелектуально розвиненого громадянина, з повагою до культури та історії України, з моральними принципами та цінностями;
- культивування кращих рис української ментальності;
- формування мовленнєвої культури, поваги до української мови;
- виховання любові до України, готовності розвиватися як громадянин (громадянка) України та робити свою державу кращою.

Для втілення програми в життя можна використовувати низку методів та форм, а саме:

- соціально-психологічні тренінги;

- лекції;
- ігри-навчання;
- аналіз моделей, стилів поведінки, конфліктів, прийняття рішень;
- проведення тематичних заходів, з відтворення українських звичаїв та традицій;
- використання засобів масової комунікації та Інтернет-технологій;
- створення роликів тощо.

Для розвитку національної ідентичності можна проводити просвітницькі лекції на різні теми, наприклад: «Феномен української ідентичності», «Чинники та механізми формування української ідентичності», «Криза ідентичності: українські реалії сьогодення», «Феномен українства», «Здобутки української нації», «Історія української нації у персоналіях», «Українські звичаї та традиції» тощо. Ми вважаємо, що проведення лекцій на зазначені вище теми, дозволить нам краще дослідити та зр історію, культуру, здобутки, традиції, звичаї української нації.

Для розвитку національної ідентичності ми також пропонуємо проводити соціально-психологічні тренінги, під час яких можна використовувати крім звиклих вправ-розминок і вправ-криголамів такі:

Вправа «Яка я національна страва». Ця вправа проводиться з метою: поглибити знання учасників про національні страви. Проведення: учасники обирають собі картинки із зображеннями/написами національних страв, а потім розповідають про цю страву у формі першої особи («Зазвичай мене готують з...», «Найчастіше мене їдять на свята...» тощо). Потім в групі обговорюються розповіді про страви, всі діляться враженнями, розповідають чого дізналися нового.

Вправа «Намалюй українця». Мета цієї вправи - дослідити візуальні асоціації учасників з образом українця. Проводити пропонується так: учасникам роздаються необхідні матеріали (фломастери, олівці, ручки, аркуші папері) та пропонується намалювати українця. Це може бути якась відома постать (історичний, культурний діяч) або сам учасник чи вигадана особа. Після того як

всі намалювали, пропонується обговорити малюнки, обговорити історію зображених українців, їхні досягнення тощо.

Вправа «Образ України». Ця вправа виконується з метою дослідити візуальні образи України, якою її уявляють собі учасники. Проведення: учасникам роздаються необхідні матеріали (фломастери, олівці, ручки, аркуші папері) та пропонується намалювати образ України. Після того як всі намалювали, пропонується обговорити малюнки, чому учасники обрали такі образи, з чим це пов'язано, які асоціації це викликає в інших учасників тощо.

Як один із інструментів розвитку національної ідентичності українців можна використовувати перегляд українських фільмів, а також літературні гуртки, де в групі читатимуться твори українських письменників та поетів з подальшим обговоренням, аналізом та дискусією. На нашу думку, доречними також будуть діяльність театральних гуртків, які можуть займатися театральними постановками українських історичних творів та п'єс.

Також, ми вважаємо, що до уваги можна взяти методики, які ми використовували і в нашому дослідженні: методика «Типовий українець» та методика «Хто Я?» М. Кун та Т. Макпартленд.

У процесі проведення тренінгових занять з учасниками можна обговорювати також і такі питання: «Яких українських традицій дотримуються у Вашій сім'ї/родині?», «Які традиційні свята Ви святкуєте?», «Яка історія Вашої родини?» тощо.

Окрім низки запропонованих вправ для розвитку національної ідентичності ми пропонуємо застосовувати психологічні завдання. Учасникам пропонується прокоментувати вислови письменників чи вчених про українців або (розіграти) прокоментувати ситуації конфлікту, співпраці чи дружби між представниками різних націй.

Нижче запропоновано декілька варіантів висловів та ситуацій:

1. «Українці дуже прив'язані до своєї Незалежності», – французький військовий аташе.

2. «Україна стане колись новою Грецією: прекрасне підсоння цього краю, весела вдача народу, його музичний хист, родюча земля колись прокинуться..., постане велика культурна нація і її межі простягнуться до Чорного моря, а відтіля ген у далекий світ», – Жан Бенуа Шерер.

3. «Мова – найважливіший національний ідентифікатор, завдяки якому кожна нація вирізняється з-поміж інших, усвідомлюючи себе самодостатнім та самочинним суб'єктом історії», - Ольга Федик.

4. «Мова - це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще. Мова - це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання віків, мова - це ще й музика, мелодика, фарби, буття, сучасна, художня, інтелектуальна і мисленнєва діяльність народу», - Олесь Гончар.

5. «Іноді мені українці здаються таким великим гарним птахом, який сидить собі і не знає, що робиться на сусідньому дереві, який любить собі поспати, сховавши голову під крило. Крило тепле, притульне, сні історичні, красиві. М'язи розслабилися, душа утрілася, — прокинувся, а дерево під ним спилують, гніздо впало, пташенята порозліталися хто куди, сидять на інших деревах і цвірінькають вже по-іншому.», - Ліна Костенко.

6. «Дівчинка з сім'ї українських мігрантів у Канаді дуже швидко вивчила англійську мову, вільно нею розмовляє. Дівчинка більше часу проводить зі своїми канадськими друзями і пишається тим, що вона канадка. Однак із дорослішанням, у неї з'явилося бажання виявити власну індивідуальність, що реалізувалося у демонструванні дівчинкою своєї культурної відмінності від оточуючих її людей та акцентуванні уваги на тому, що вона «українська канадка» [1].

Зауважимо, що втілення в життя запропонованих нами рекомендацій, заходів та вправ допоможе у вихованні свідомої української нації, допоможе вивчити та дослідити культуру, історію, традиції та звичаї українського народу, а також підвищить рівень розвитку національної ідентичності українців.

Зазначимо, також, що формування структурних компонентів національної ідентичності повинен здійснюватися в умовах інтенсифікації чинників розвитку їх

національної ідентичності. Зокрема - психологічних (позитивне ставлення до представників своєї нації та толерантне ставлення до представників інших націй чи етнічних груп) і соціальних (освіта, знання про приналежність до своєї нації та її ознаки, ознаки інших націй, взаємодія із представниками своєї нації та представниками інших націй). Варто сказати, що важливим компонентом для формування національної ідентичності є механізм її розвитку - національна ідентифікація.

Висновок до другого розділу

Національна ідентичність - це складна структура, що складається з декількох компонентів, проте сьогодні немає єдиної чіткої формули та структури, з якою погоджуються різні школи психологічної науки. В другому розділі ми описали результати даних, що були кількісно та якісно оброблені. В нашій роботі ми змогли дослідити два структурні компоненти національної ідентичності: афективний (емоційно-оціночний) та когнітивний. Також ми провели кореляційний аналіз аби з'ясувати чи є взаємозв'язок між типами національної ідентичності та фундаментальними рисами/якостями особистості.

Отримані результати під час дослідження допомогли нам сформулювати практичні рекомендації щодо розвитку національної ідентичності українців, як можна втілити в різних сферах життя та апробувати на різних верствах населення, соціальних та вікових групах.

ВИСНОВКИ

1. Проведений теоретико-методологічний аналіз попередніх досліджень та основних наукових підходів щодо розуміння національної ідентичності дозволив встановити, що національна ідентичність особистості - це складний процес, що означає прийняття індивідом своєї соціальної ролі та усвідомлення приналежності себе до нації або соціальної групи, визнання її правил, традицій, законів та принципів. Психологічний сенс феномену «ідентичність» віддзеркалює її самототожність та порівняння себе з оточуючими, а також прийняття себе і цілісність особистості. Національна ідентичність формується під впливом різноманітних соціальних чинників: події в минулому, соціальне оточення, регіон проживання, професійна сфера, кризи та зміни у суспільстві, тенденції сьогодення, процеси міграції, переселення тощо. У структурі національної ідентичності особистості виділяють когнітивний та афективний компоненти, де когнітивний - це знання про традиції, звичаї, символіку, культуру, територію, історію певної нації, а також віднесення себе до цієї нації. Афективний компонент характеризується ступенем прихильності та суб'єктивною актуальністю національної приналежності, що позначається на значущості для особистості власної належності до тої чи іншої нації та почуттями щодо проживання на певній території, почуття гордості чи сорому, самоповазі чи навпаки, зневазі.

2. Розроблено програму емпіричного дослідження психологічних особливостей національної ідентичності українців. Здійснено добір комплексу методів і психодіагностичних методик, що відповідають поставленій меті та завданням дослідження. Загалом, емпіричне дослідження пройшло в три послідовні етапи: підготовчий етап (розробка програми емпіричного дослідження, обґрунтування вибірки, вибір та розробка психодіагностичного інструментарію, підготовка стимульного матеріалу); психодіагностичний етап (збір всіх емпіричних даних); аналітичний етап (математико-статистична обробка та інтерпретація отриманих даних на другому етапі дослідження). В процесі дослідження була сформована вибірка з 50 респондентів, які пройшли всі необхідні опитування та методики.

3. Застосовано психодіагностичний інструментарій, що складався з 4 методик: 16-факторний особистісний опитувальник Кеттелла, методика «Типовий українець», методика «Хто Я?» М. Кун та Т. Макпартленд (в адаптації О. М. Татарка та Н. М. Лебедевої), модифікована методика «Типи етнічної ідентичності» (Г. У. Солдатової та С. В. Рижової, модифікація Д. Піонтковська), модифікована методика оцінки позитивності та невизначеності етнічної ідентичності (О.М. Татарка та Н. М. Лебедевої, модифікація Д. Піонтковська).

4. За результатами кількісної (статистично-математичної) та якісної обробки даних встановлено, що для більшості опитаних респондентів їхня національна приналежність є значущою та актуальною (за методикою «Хто Я?» М. Кун та Т. Макпартленд). Також, більшість опитаних респондентів позитивно характеризує типового українця, проте виділяють і негативні риси, що на нашу думку, означає вміння бачити недосконалість та сприяє самовдосконаленню і розвитку українців (за методикою «Типовий українець»).

Шляхом аналізу даних за методикою оцінки позитивності та невизначеності національної ідентичності встановлено, що: за шкалою позитивна (визначена) національна ідентичність переважна більшість респондентів мають високий рівень валідності національної ідентичності. За шкалою невизначеної національної ідентичності отримано такі результати: більшість респондентів мають низький рівень, майже чверть опитаних - середній рівень невизначеності національної ідентичності. Це означає, що більшість опитаних респондентів розуміє свою національну приналежність та позитивно її оцінює.

За модифікованою методикою «Типи етнічної ідентичності» (Г. У. Солдатової та С. В. Рижової, модифікація Д. Піонтковська) встановлено, що: більшість респондентів мають найбільші показники за шкалою позитивна національна ідентичність, проте спостерігається й деяка тенденція щодо трансформації до гіпер- або гіпоідентичності. Це можна пояснити стрімкими змінами настрою та трансформацією української нації, а також повномасштабним вторгненням в Україну.

Статистично-математична обробка результатів (кореляційний аналіз Пірсона) показала, що взаємозв'язок між теорією рис, що взята в основу 16-факторного опитувальника Кеттелла та національною ідентичністю не є тісним. Лише деякі фактори та шкали корелюють між собою та дають значимі показники кореляції. Фактор С (емоційна стійкість - емоційна нестійкість) корелює із трансформованими типами національної ідентичності, а саме: національна індиферентність, націофанатизм та націоєгоїзм. Це може означати, що відхилення від позитивної національної ідентичності в сторону викривлення і подальших трансформації як в гіпоідентичність так і гіперідентичність пов'язане з емоційною стійкістю/нестійкістю індивідів. Емоційна нестійкість виявляється коливаннями настрою, імпульсивними прагненнями, складнощами у вираженні власних почуттів та емоцій у соціально-прийнятній формі, а отже, відображається як на сприйнятті власної нації так і на взаємодії із представниками інших націй і може переходити у міжнаціональні конфлікти (неприйняття представників інших націй, небажання працювати та проживати разом з ними або неприйняття чи знецінення власної національної приналежності).

Націонігілізм має значний від'ємний показник кореляції із фактором F (експресивність - стриманість), що може свідчити про стурбованість про своє майбутнє, а також почуття меншовартості у порівнянні з іншими націями чи сором за представників своєї нації. Це можна пояснити тим, що через повномасштабне вторгнення значна частина українців була змушена шукати собі притулку в інших регіонах України або за кордоном, що викликає переживання тривоги через невизначеність власної приналежності, відсутність свого дому, різку зміну звичної обстановки та умов життя в дуже стресових обставинах та супроводжується серйозним ставленням до змін, обережністю у поведінці в новому середовищі чи нових обставинах.

Шкала позитивна національна ідентичність має від'ємну кореляцію із фактором L (підозрілість - довірливість). Це відображається так: підвищена позитивна національна ідентичність супроводжується підвищенням довірливості, поступливості, терпимості у стосунках як із представниками власної нації, так і з

представниками інших націй. Надається перевага способу життя своєї нації, є шанобливе ставлення до своєї культури, традицій та звичаїв, але при цьому присутня і повага до інших традицій. Ці показники кореляції можуть свідчити і про надмірну довірливість українців з позитивною національною ідентичністю, прагнення уникати конфронтацій, небажання конфліктувати з іншими.

За шкалою націоізоляціонізм та 16 факторами особистісного опитувальника не було виявлено значимого показника кореляції за жодним із факторів опитувальника, що є свідченням відсутності взаємозв'язку цього типу національної ідентичності з базовими рисами особистості в нашій вибірці.

5. Розроблено практичні рекомендації щодо розвитку та формування національної ідентичності українців, що можуть втілюватися в різних сферах життєдіяльності. Для розвитку національної ідентичності запропоновано ряд вправ та завдань, які можна апробувати на різних вікових та соціальних групах. На думку автора, шлях до розвитку національної ідентичності лежить через прививання любові та поваги до України, виховання культури говорити українською мовою, поважати надбання української нації, традиції, звичаї, символи, обряди. Українська нація демонструє надзвичайне вміння виживати в найскладніших умовах та кризах. Попри всі випробування українська нація постійно трансформується, росте, самовдосконалюється. З використанням різноманітних технологій, освітніх, просвітницьких, виховних програм, ми можемо формувати та розвивати в собі свідомих представників своєї нації, національну ідентичність.

Проведене дослідження не охоплює всієї проблематики національної ідентичності українців. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в глибшому вивченні трансформацій національної ідентичності українців, а також більш детального вивчення національної ідентичності окремих вікових груп та груп із різних регіонів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воропаєва, Т. (2022). Трансформація національної ідентичності громадян України у 1991-2021 роках. *European Science*, 2(sge11-02), 78–90. <https://doi.org/10.30890/2709-2313.2022-11-02-002>
2. Гандзілевська Г.Б. Збереження національної ідентичності творчою діаспорою українців Австралії / Г.Б. Гандзілевська // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Острог: В-во Національного університету «Острозька академія», 2013. Вип. 25., С. 21-25.
3. Гнатенко П. І. Національна ідентичність і історична пам'ять / П. І. Гнатенко // Науково-теоретичний альманах «Грані»., 2018. Т. 21. № 10. С. 164-169.
4. Гора О.В. Наукові записки Методика дослідження рівня сформованості національної ідентичності студентів / О. Гора // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Педагогічні науки., 2012. Вип. №103. С.90-100. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2012_103_14
5. Горбатенко, В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть / В. П. Горбатенко. К. : Академія, 1999. С. 27-28.
6. Гоян І. М. Модель свідомості у філософсько-психологічній теорії В. Джеймса / І. М. Гоян // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. Вип. 638–639 : Філософія. С. 61–67.
7. Данилюк І. В. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір: Монографія. К.: “САММІТ-КНИГА”, 2010. 432 с. Бібліогр.: 376-431 с.
8. Душина Н. Етнопсихологічні особливості українського характеру// Душина Н. Режим доступу: http://psyhole.blogspot.com/p/blog-page_66.html.
9. Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Копаниця О.В., Герасименко М.В., Ткаченко В.В. Збірник методик діагностики лідерських якостей курсантського, сержантського та офіцерського складу: Методичний посібник. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2012. 433 с.

10. Л.П. Нагорна Національна ідентичність// Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во "Наукова думка", 2005. 672с.:іл..URL:http://www.history.org.ua/?termin=Identychnist_nacionala

11. Мовчан П.П. Зміст поняття «Національна ідентичність»: теоретико-методологічний аспект // Інвестиції: практика та досвід.-2015.-№17.-С.103-107.- Режимдоступу:http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2015_17_21

12. Мороз А. В. Наративний підхід до дослідження ідентичності особистості / . В. Мороз // Наука і освіта. 2009. №4. С.30-34. https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2009/4_2009/7.pdf.pdf

13. Османова, А., Співак, Л. (2022). Національна ідентичність української студентської молоді у воєнну годину. Психологія: реальність та перспективи, №18, с.132-140.

14. Остапенко, І. В. (2022). Особливості прояву регіональної ідентифікації молоді в умовах військових дій. В А. Б. Коваленко, І. В. Остапенко (Ред.), Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі: Матеріали круглого столу 20 жовтня 2022 року, Збірник матеріалів. Київ: Міленіум. с. 35-42.

15. Піонтковська Д.В. Особливості валентності національної ідентичності студентської молоді / Д.В. Піонтковська // Психологічні перспективи., 2014. Вип. 24. С. 263-272.

16. Піонтковська Д.В. Програма розвитку національної ідентичності студентської молоді / Д.В. Піонтковська // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія». Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2015. Вип. 1. С. 163-172.

17. Піонтковська Д.В. Психологічні особливості ставлення студентів до власної національної ідентичності / Д.В. Піонтковська // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія: зб. наук. 179 праць. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2014. Вип. 687. С. 117-123.

18. Піонтковська Д.В. Психологічні особливості формування національної ідентичності українців в умовах російсько-української війни//Психологія:

реальність і перспективи. Випуск 19, 2022, с.119-128, Збірник наукових праць РДГУ, https://prap.rv.ua/index.php/prap_rv/article/view/313/277

19. Піонтковська Д.В. Психолого-педагогічні умови гармонізації національної ідентичності студентської молоді / Д.В. Піонтковська // Особистість у соціальному, віковому та клінічному вимірі сучасного життя: зб. наук. статей; гол. ред. Ж.П. Вірна. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. С. 293-297.

20. Пиріг, Г. В., Сардаковський, Я. А. (2019). Особливості національної ідентичності молодих українців та поляків. Наукове пізнання: методологія та технологія, 3(44), 34-39.4.

21. Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словник-довідник: Навч. посіб., 4-те вид., випр. і доп. К.: Каравела, 2020. 418 с.

22. Психодіагностика: практикум/[уклад.: Н.О. Данильченко, А.В. Вертель]. Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. 140с.

23. Психологія групової ідентичності: закономірності становлення: [монографія] / П. П. Горностай, О. А. Ліщинська, Л. Г. Чорна та ін. ; за наук. ред. П. П. Горностая. К. : Міленіум, 2014. 252 с.

24. Сергеева А. В. Аналіз особливостей національної ідентичності студентів різних поліетнічних країн / А. В. Сергеева // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського., 2011. №7-8. С. 186-192.

25. Сергєєнкова О.П. Вікова психологія : навч. посіб. / Сергєєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасєка О.В. К.: ТОВ «Центр учбової літератури»., 2012. 384 с.

26. Співак Л.М. Змістові та процесуальні аспекти психологічного супроводу розвитку національної самосвідомості особистості в юності / Л.М. Співак // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія». Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2015. Вип. 1. С. 193-204

27. Ставицький Г.А. Ідентичність як механізм розвитку етнічної самосвідомості у старшому юнацькому віці / Г. А. Ставицький // Міжнародний

науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент., 2013. Вип. №13. С. 146-153.

28. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / М. Т. Степико. К. : НІСД, 2011. 336 с.

29. Туриніна О. Л. Методологія та методи психологічного дослідження: навчально-методичний посібник. Київ: Видавничий дім «Персонал», 2018. 206 с.

30. Удовиченко, Л. (2022). Проблема культурно-національної ідентичності та шляхи її вирішення у новій українській школі. Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка., (37 (1), 70–75. <https://doi.org/10.28925/2311-2409.2022.3710>

31. Шапаренко О. В. Національна ідентичність як чинник формування громадянського суспільства в Україні// Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна., 2015. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. Вип. 20. С. 92–99.

32. Яблонська Т.М. Ідентичність як предмет психологічного аналізу // Наукові записки Інституту психології ім.Г.С.Костюка НАПН України /за ред. акад. С.Д.Максименка К.: Ніка-Центр, 2010. Вип.38. 392 с. С. 378-387.

33. Alexseev, M., & Dembitskyi, S. (2022). Ukrainians believe they'll win the war, a survey finds. The Washington Post. Retrieved from <https://www.washingtonpost.com/politics/2022/08/15/ukraine-surve-war-democracy-resilience/>.

34. Hegel: A Re-examination. By J. N. Findlay. London and New York, 1958.

35. Hood, L. (2022). The history and evolution of Ukrainian national identity—podcast. The Conversation. Retrieved from <https://theconversation.com/the-history-and-evolution-of-ukrainian-national-identity-podcast-179279>

36. James W. The Principles of Psychology. Vol. 1–2 / William James. New York: Dover, 1950. Режим доступу: <http://psychclassics.yorku.ca/James/Principles/index.htm>

37. Mead G. Sell and socilty . N.Y.,1934.

48. Popson, N. (n/d). Ukrainian National Identity: The "Other Ukraine". Wilson Center. Retrieved from <https://www.wilsoncenter.org/publication/ukrainian-national-identity-the-other-ukraine>.

39. S. Stefan. Multiple Identities in a Unitary State: Tracing the Origins of the Ukrainian Crisis Back // Law, Territory and Conflict Resolution. Leiden, 2016.

40. Sindic, D. (2011). Psychological citizenship and national identity. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 21(3), 202–214. <https://doi.org/10.1002/casp.1093>

41. Smit E. D. (1994). Natsional'na identychnist' / E. D. Smit ; per. z anhl. P. Taraschuk. [National identity] / ED Smith; trans. from English P. Taraschuk]. Kyiv : Osnovy, 1994. 224 p. (in Ukrainian).

42. Stompka Piotr. The Sociology of Social Change. Oxford: Blackwell.

43. The Political Philosophies of Plato and Hegel. By M. B. Foster. Oxford, 1935.

44. Theory of identity Erikson
<https://www.bpi.edu/ourpages/auto/2018/11/21/57748242/theory%20of%20identity%20erikson.pdf>

ДОДАТКИ

Додаток 1

**Модифікована методика «Типи етнічної ідентичності» авт. Г.У. Солдатової
та С.В. Рижової [18]**

Інструкція: Нижче подано висловлювання різних людей із питань національної культури і взаємодій. Подумайте, якою мірою Ваша думка збігається з їх думкою. Позначте свій варіант відповіді знаком «+».

Я – така людина, яка:	згідний	швидше згідний, ніж не згідний	у чомусь згідний, у чомусь – ні	швидше не згідний, ніж згідний	не згідний
1) надає перевагу способу життя своєї нації, однак із великим інтересом ставиться до інших націй;					
2) вважає, що міжнаціональні шлюби руйнують власну націю;					
3) часто почуває перевагу людей іншої національності;					
4) вважає, що права нації завжди вище прав людини;					
5) вважає, що у повсякденному спілкуванні національність не має значення;					
6) надає перевагу способу життя лише своєї нації;					
7) зазвичай не приховує власної національності;					
8) вважає, що справжня дружба може бути лише між людьми однієї					

національності;					
9) часто переживає сором за людей своєї національності;					
10) вважає, що усі засоби є добрими для захисту інтересів своєї нації;					
11) не надає переваги якій-небудь національній культурі, включаючи і власну;					
12) досить часто почуває перевагу своєї нації над іншими;					
13) любить свою націю, однак поважає мову та культуру інших націй;					
14) визнає за сувору необхідність збереження чистоти нації;					
15) важко уживається з людьми своєї національності;					
16) вважає, що взаємодія з людьми інших національностей часто буває джерелом неприємностей;					
17) байдуже ставиться до своєї національної належності;					
18) відчуває напругу, коли чує довкола себе чужу мову;					
19) готова мати справу з представником кожної					

нації, незважаючи на відмінності;					
20) вважає, що її нація має право розв'язувати власні проблеми за рахунок інших націй;					
21) часто відчуває неповноцінність через свою національну належність;					
22) вважає власну націю більшою мірою обдарованою та розвинутою порівняно з іншими націями;					
23) вважає, що люди інших національностей повинні бути обмеженими в праві проживання на території її нації;					
24) роздратовується при близькому спілкуванні з людьми інших національностей;					
25) завжди знаходить можливість мирно домовитися у міжнаціональній суперечці;					
26) визнає за необхідне «очищення» культури своєї нації від впливу інших культур;					
27) не поважає власну націю;					
28) визнає, що на її землі усі права користування природними і					

соціальними ресурсами повинні належати лише її нації;					
29) ніколи серйозно не ставилася до міжнаціональних проблем;					
30) визнає, що її нація не краща і не гірша від інших націй					

Обробка результатів

Ключ:

націонігілізм – твердження 3; 9; 15; 21; 27;

національна індиферентність – 5; 11; 17; 28; 30;

норма (позитивна національна ідентичність) – 1; 7; 13; 19; 25;

націоєгоїзм – 6; 12; 16; 18; 24;

націоізоляціонізм – 2; 8; 20; 22; 26;

національний фанатизм – 4; 10; 14; 23; 29.

Додаток 2

Модифікація методики оцінки позитивності та невизначеності етнічної ідентичності (авт. О.М. Татарко і Н.М. Лебедєва) [16]

Інструкція: Прочитайте, уважно всі твердження. Визначте ступінь Вашої згоди з кожним твердженням. Позначте свою відповідь знаком «+».

Твердження	абсолютно не згідний частково	частково не згідний	не знаю	згідний	абсолют но згідний
1. За кордоном мені було б приємно відчувати себе представником саме своєї нації.					
2. Не хотілося б, щоб усі нації поступово змішувалися, кожен повинен точно знати своє національне походження.					
3. Незважаючи на те, що довкола мене живе стільки різних націй, я завжди чітко усвідомлюю власне національне походження.					
4. Мені неприємно зайвий раз згадувати про свою національність.					
5. Коли оточуючі говорять про культуру і традиції своєї нації, я відчуваю деякий дискомфорт, оскільки сам не можу точно визначити, до якої нації себе зарахувати.					
6. Якщо б у мене була можливість обрати національність, то я б вибрав таку ж саму.					
7. Я не впевнений, що є представником тієї нації, до якої мене зараховують					

оточуючі.					
8. Я не люблю, коли мене зайвий раз запитують про мою національність, у подібних випадках намагаюся обережно змінити тему розмови.					

Обробка результатів

Ключ

Шкала визначеної (позитивної) національної ідентичності - 1; 4; 6; 8.

Твердження 1 і 6 є прямими, а 4 і 8 – зворотними, виявляється рівень валентності національної ідентичності.

Шкала невизначеності національної ідентичності встановлюється за оцінками тверджень: 2; 3; 5; 7.

У цій шкалі прямими твердженнями є 5, 7, зворотними – 2 і 3.